

L'agricultura i el fenomen urbà*

per Rafael Juan i Fenollar

El llibre de León Benelbas, *Economia agrària de Catalunya: anàlisi del canvi a l'agricultura catalana, 1960-1975*, constitueix un text ric en hipòtesis suggestives que sols una lectura atenta pot permetre esbrinar tot el contingut. Ara i ací, com a estudiós de la problemàtica agrària actualment submergit en l'estudi del fenomen urbà i comarcal, m'agradaria posar en relleu la que considere principal aportació del professor Benelbas: les relacions de l'agricultura amb el procés creixent d'urbanització. En altres paraules, la interdependència entre renda agrària i localització o entre el tipus de conreu i la seua localització o, tant se val, entre la grandària de l'explotació agrària i la seua localització. Al capdavall, es tracta de ficar peu fiter en la variable espai-distància (ciutat i territori) i la seua influència en l'economia agrària.¹

En efecte, mentre que amb una mirada superficial de l'índex semblaria que ens trobéssim davant d'un repàs dels llocs comuns a tot estudi agrari, un estudi interessat ens mostra que al llarg de tots els capítols i, sobretot, als darrers es dona un tractament privilegiat a la variable espai-distància des del vessant urbà, com a explicativa del desenvolupament rural i de la producció agrària catalana.

Aquesta aproximació a la realitat agrària catalana, mitjançant el fet urbà i les variables espaials, ja l'havíem trobat a *L'explotació pagesa a Catalunya: anàlisi d'explotacions agràries en zones d'influència urbana*, d'A. Checchi i J. Peix,² recolzant-se en una mostra de més de cent explotacions agràries de les comarques de la província de Barcelona. Tanmateix, el llibre de Benelbas té un major abast territorial i, potser, un major virtuosisme en l'aplicació dels instruments d'anàlisi estadística.

Anem, però, per parts i cenyim-nos a l'estudi de Benelbas. De què ens parla? Com ho fa?

Contingut del llibre: hipòtesis de partida

Com posa en relleu F. Estapé al pròleg, ens trobem davant un quadre teòric coherent sobre l'agricultura catalana, acompanyat d'una descripció detallada que

* Recensió del llibre de León BENELBAS, *Economia agrària de Catalunya* (Barcelona, Ketres Editora, 1981, 239 ps.).

1. En aquest sentit, també hem llegit l'article de L. BENELBAS, *Economia de la intensificació agrària: la localització i la mida de l'explotació com a condicionants*, «ICE», núm. 581, (Madrid 1981), ps. 27-36.

2. Barcelona, Editorial Vicens Vives, 1979.

la considera com quelcom més que «un sector» de l'activitat econòmica. A més a més, hi trobem una crítica i una millora del material estadístic emprat i un desenvolupament (llevar el vel) de les raons que s'amaguen dintre de cada «particularitat».

L'estudi d'economia agrària que fa Benelbas parteix de l'àmbit municipal, tot i presentar la comarca com a base de l'estudi per tal d'afegir als treballs «provincials» existents un tarannà respetuós amb la història i la realitat territorial, política i productiva catalanes.

En qualsevol cas, l'objectiu del treball és estudiar el procés de canvi de l'agricultura catalana des del 1960 fins a l'actualitat (1975), partint d'una sèrie d'hipòtesis que responen a un cúmul de preocupacions que han motivat el professor Benelbas en la gestació d'aquest treball:

A) Concentració de la terra: la redistribució ja no és el pre-requisit bàsic per al desenvolupament del camp, puix que els nivells de concentració van disminuint a mesura que s'incrementa la possibilitat d'intensificar la producció i per la influència determinant que la superfície no conreada té a l'índex de concentració.

B) Dinàmica de les explotacions: tot i haver trobat una localització geogràfica molt concentrada en unes comarques en les quals havia augmentat el nombre d'explotacions petites, no se n'expliquen les causes diferencials. Amb tot, l'existència de dimensions expansives a gairebé a totes les comarques, en general de 30 i 70 ha, permet de concloure que aquest tipus d'explotació ha estat el beneficiari principal de la disminució del nombre total d'explotacions que s'experimenta a totes les comarques. Quant a la idea d'abandó generalitzat d'explotacions, cal referir-la a les dimensions més petites, perquè les mitjanes i les grans augmenten.

C) Producció agrària i intensitat de treball: la localització comarcal de la producció agrària catalana explica la capacitat de canvi en l'orientació productiva de les diverses zones. En aquest sentit, Benelbas es pregunta si els canvis que hi ha hagut en el sistema econòmic han aguditzat els desequilibris en el sector agrari o bé han tendit a la igualtat. En concret, la intensitat de la producció agrària depèn fonamentalment de factors extraagraris, com l'existència d'una estructura d'ocupació comarcal diversificada, preus alts del sòl agrari i una intensitat elevada de mecanització. És a dir, a les comarques més urbanitzades és on apareixen les intensitats més grans de treball agrari per unitat de superfície conreada.

D) Població agrària activa: la subocupació de la mà d'obra a l'agricultura és mínima globalment, si bé per comarques hi ha una oscil·lació més gran entorn de l'ajustament català. L'expansió de les activitats industrials i terciàries ha exercit una influència notable a l'hora d'aconseguir una productivitat més gran dels actius agraris. És a dir, l'extensió del procés industrialitzador ha comportat una elevació salarial que en un primer moment va fer que les explotacions es quedessin únicament amb el personal familiar no assalariat. Tanmateix, el descens de població activa agrària i l'envelliment dels titulars d'explotacions agràries no té la mateixa intensitat a totes les zones i no es pot afirmar que es tracti d'un fenomen irreversible i al marge de la conducta de la resta de variables de l'agricultura catalana. En concret, l'agricultura a temps parcial o el desig d'incrementar l'ingrés de la família és una de les motivacions principals per dur a terme simultàniament el treball dintre i fora de l'explotació.

E) Mecanització: encara que aquesta variable exemplifica molt espectacularment el canvi en l'agricultura, la substitució de mà d'obra per maquinària no és un fenomen que pot continuar en el futur amb la mateixa intensitat. Segons les comarques, s'ha arribat a un cert fre o esgotament d'aquella substitució. Precisament, una de les respostes de l'agricultura familiar a la competència de les

grans empreses agràries consisteix a procurar d'introduir línies productives exigents en mà d'obra i, per tant, de realització difícil per a l'explotació gran.

Hi ha altres variables analitzades tot al llarg del treball de Benelbas, com ara el règim de tinença de la terra, el tipus d'explotacions i els factors que determinen la desigualtat de rendes i mecanismes retardadors del procés de concentració de les explotacions. Tanmateix, aquestes queden més marcadament incloses dintre de la teoria de la localització agrària i la influència del fenomen urbà com a explicació de l'agricultura catalana. Com ja hem avançat, aquesta és, al nostre parer, l'aportació més important del treball de Benelbas. Ens aturarem en aquesta temàtica. Al capdavant, és la forma que latentment o palesament empra el professor Benelbas per tal d'acostar-se a l'anàlisi de l'economia agrària catalana.

L'anàlisi emprada: la influència del fenomen urbà en la localització agrària

Al meu entendre, aquesta aproximació «urbana» a la realitat agrària és vàlida a les societats europees occidentals, sobretot a partir de la segona mitat del segle XX. Nogensmenys, fins a arribar ací, la problemàtica agrària ha estat abordada des de diverses òptiques o coordenades analítiques: en primer lloc, la majoria dels estudis se centren en la «qüestió camperola» (pervivència de la producció a petita escala, és a dir, la polèmica sobre la petita o gran explotació); en segon lloc, el centre de les aportacions es configura al voltant del paper de l'agricultura en el procés d'industrialització (la «qüestió agrària»), i, en tercer lloc, el més significatiu se situa, com és el cas que ens ocupa, en la incidència del fenomen urbà sobre l'agricultura.

La «qüestió agrària», així com el seu corollari la «qüestió camperola», ha mantingut l'atenció de nombrosos estudiosos i polítics. La importància del problema rau tant a predir el desenvolupament i l'articulació de l'agricultura dins el modus de producció capitalista, com per servir de suport teòric a les polítiques agràries concretes. En aquest sentit, mentre que la qüestió camperola fa referència als punts de ruptura de les relacions diferencials a l'interior de l'agricultura, considerada aquesta com un cos específic, la qüestió agrària ens dona una visió de l'agricultura des de l'òptica de la seua articulació al desenvolupament capitalista i, per tant, com una visió transformadora del cos social global del qual l'agricultura i el món rural formen part indèstriablement.

El problema de la grandària de les explotacions i les seues repercussions socials té arrels llunyanes a Espanya. En concret, la polèmica entorn dels latifundis sembla omplir la història agrària espanyola durant segles. Per exemple, Juan de Mariana (1599) ja demanava la intervenció de l'estat amb l'objectiu d'impedir l'acumulació de terres i obligar a conrear-les bé. El repartiment de terres és una constant en molts altres autors fins al primer terç del segle XX. En concret, al segle XVIII s'aplega al zenit amb els informes agraris del comte d'Aranda, Campomanes, Floridablanca i Olavide. Hi són adduïdes raons d'eficàcia i de justícia. Tanmateix, la qüestió camperola no tenia el mateix grau d'intensitat a tot l'estat, sinó que hi havia grans diferències regionals.

En la mesura que la industrialització va obrint-se camí, la polèmica petita explotació - gran explotació deixa d'ocupar un lloc privilegiat i és substituïda per l'alternativa agricultura-indústria. És a dir, que la qüestió agrària, pròpiament dita, pren el rellevament. Aplegats en aquest punt, és oportú recordar l'advertència de K. Kautsky (1890), en el sentit que encara que el desenvolupament de l'agricultura i de la indústria són diferents, car responen a lleis pròpies, no significa de cap manera que el desenvolupament de l'agricultura estigui en oposició de la indústria, ni que siguin irreconciliables. Al contrari, tots dos tendeixen

cap a un mateix fi, sempre que no els aille pas, sinó que se'ls considere com a anelles comunes d'un mateix procés global. Des d'aquesta òptica, l'agricultura i les persones que en ella es relacionen, treballen o parasitegen, que d'ella malviuen o benviuen, no constitueix una problemàtica específica, compartimentada o aïllada, sinó que són una part més de la societat amb unes especificitats que a poc a poc van desdibuixant-se per la seua íntima interrelació i dependència amb la societat.

Els treballs de Fontana, Malefaquis, Carrión, Garrabou, Naredo, Leal, Tarrafeta, Pérez-Díaz, Leguina, García Delgado, Roldán, Velarde, Pérez-Yruela, Sevilla-Guzmán, Josepa Cucó i tants altres, han posat en relleu les transformacions experimentades per l'agricultura, així com la seua aportació al procés d'industrialització espanyol. A mi m'ha tocat realitzar, per al cas espanyol, el que ja s'ha abordat en altres països occidentals i que es denomina «agro-indústria» o «complex agro-alimentari».³ Entre les quatre causes que faciliten aquest maridatge agricultura-indústria n'establia una que anomenava «procés creixent d'urbanització», i una altra directament relacionada amb aquesta: «millora del nivell de vida». Totes dues posaven en relleu els fenòmens migratoris i de concentració urbana i la seua incidència en la formació d'un sistema agro-industrial.

En definitiva, darrere la correlació agricultura-indústria que hem ressenyat, a més de la correlació industrialització-urbanització i els seus corollaris polaritzadors, ara es tracta de mostrar la correlació entre el desenvolupament agrícola i urbanització i, més en concret, entre agricultura i sistema de ciutats, atesa la revolució urbana en què ens trobem.

Aquesta darrera aproximació ha rebut l'atenció de diversos autors des que A. Smith (1776) i D. Ricardo (1817) fessin dependre la renda de la terra no sols de la seua fertilitat, sinó principalment de la seua proximitat a una ciutat i, per tant, del nivell tecnològic. L'aportació clàssica en aquesta línia és la de J. H. von Thünen (1826) amb el seu *estat aïllat*, on delimita sis zones concèntriques al voltant d'una ciutat. En cadascuna d'elles, en proporció a la distància a la ciutat, es van ordenant els conreus segons el seu caràcter perible. Com el mateix Benelbas recull al seu article ja citat,⁴ hi ha d'altres aportacions posteriors que desenvolupen l'anàlisi thüneniana, com ara les de Lösch (1940), Dunn (1954), Alonso (1964), Guigou (1972) i altres.

Segons aquests darrers autors, a cada conreu li correspon una localització òptima i una estructura d'explotació adequada; reciprocament, a cada explotació li correspon una localització òptima i una elecció de producció adient. I tot això fortament influït per l'economia urbana. D'aquesta manera es pot arribar a dissenyar un model de «localització agrària» amb les següents conclusions: primera, l'ordenació de conreus, o, el que és el mateix, la formació de l'espai agrícola és sota de l'estricta dependència de l'economia urbana. Segona, els preus de venda dels productes, l'elasticitat de la seua demanda i el cost del transport des del lloc de producció al centre de consum depenen del desenvolupament urbà. Tercer, pel que fa als rendiments i als costos de producció, aquests van lligats substancialment a les innovacions tecnològiques que òbviament s'originen o es transmeten des dels centres urbans.

D'acord amb aquestes consideracions, qualsevol estudi sobre l'economia agrària d'una zona hauria de tractar de comprovar empíricament les següents hipòtesis:

1. A mesura que l'agricultura es va sotmetent al mercat, les explotacions s'es-

3. R. JUAN I FENOLLAR, *La formación de la agroindustria en España (1960-1970): aproximación causal y regional* (Madrid, Ministerio de Agricultura, 1978).

4. Cf. la nota 1.

pecialitzen i els conreus s'ordenen de manera simètrica al voltant de la ciutat-mercat.

2. Les produccions peribles, amb grans rendiments i alta elasticitat d'oferta en relació amb els preus, es localitzen més a prop de la ciutat-mercat, mentre que les altres són «expulsades» cap a la perifèria.

3. A les proximitats de la ciutat-mercat se situen preferentment les petites explotacions, exigents en treball i capital i amb productes que solen tenir una alta elasticitat de demanda; a les zones llunyanes apareixen les grans explotacions amb cultius nous i sistemes extensius.

4. Un augment de la població urbana pot suposar en principi una ampliació de la superfície cultivada; aquesta extensió significarà un augment dels costos a causa de les majors despeses de transport.

5. Una modificació en els hàbits de consum en el sentit de pèrdua d'importància del consum dels aliments en el seu estat «natural» (sense cap transformació), que, en alliberar-los del mercat final, pot afavorir una localització en funció de les aptituds naturals que poden ser lluny de la ciutat-mercat. En aquest cas, la incògnita rau en si allò motiva la localització d'indústries agro-alimentàries o si aquestes requereixen un entramat urbà previ.

6. A major incidència del procés d'urbanització s'assisteix a una transformació ideològica als mitjans rurals envers l'abandó de postures conservadores, sobretot mitjançant el moviment sindical.

Crítica de detall

Hi ha una sèrie de temes puntuals on el tractament donat pel professor Benelbas al seu llibre no és l'adient, encara que a la majoria dels casos el mateix autor ho reconeix. En concret, una de les qüestions a dilucidar és veure si una alta concentració de la terra provoca un procés migratori a causa de l'acaparament de recursos productius. Segons Benelbas,⁵ aquesta circumstància es produeix únicament en tres comarques (Vallès Oriental, Garrotxa i Alt Urgell). L'afirmació és aventurada. El mateix autor reconeix la dificultat de determinar unívocament la relació de causalitat: és difícil demostrar si una alta concentració provoca l'abandó d'una comarca o, al contrari, si es dona el desplaçament de la població per altres motius (falta de nivell de vida, d'equipaments socials i d'infraestructures), amb la qual cosa s'afavoreix l'increment del grau de concentració com si es tractés d'un cercle viciós.

En segon lloc, la utilització del *survival technique* de Stigler per tal d'oferir una orientació sobre l'augment de la mida de les explotacions agràries durant la dècada 1962-72 és molt arriscada, ja que es tracta d'afirmar a partir de quin mínim és possible obtenir economies d'escala. El mateix Benelbas⁶ reconeix la complexitat del tema i la necessitat d'un tractament més particularitzat segons la funció de producció de cada tipus d'explotació.

En tercer lloc, els censos agraris són la principal font de dades presa en consideració. Construir un aparell analític sofisticat sobre aquesta font de fiabilitat dubtosa no ofereix gaires garanties de realisme. Tal volta hauria estat oportú esperar el cens del 1983 per tal de donar major profunditat a l'anàlisi dinàmica. Aquesta incontinència temporal —totalment comprensible— lleva força a l'anàlisi de l'evolució de les dimensions segons la tècnica de J. L. Guigou (p. 49).

En quart lloc, i pel que fa a la bibliografia citada, el professor Benelbas fa un inventari meritori de les aportacions teòriques dels autors foranis més rellevants, cosa que, relativament, fa aparentar un cert descuit de la bibliografia espanyola sobre el tema i, molt més encara, de la bibliografia catalana en particular.

5. L. BENELBAS, *op. cit.*, p. 30.

6. *Ibid.*, p. 46.